Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd č. 24

KE KAZATELSKÉ, LITERÁRNÍ A VĚDECKÉ ČINNOSTI ŘEHOLNÍKŮ NĚMECKO-ČESKÉ PROVINCIE ŘÁDU PAULÁNŮ V 17. A 18. STOLETÍ

JIŘÍ MIHOLA

Throughout the baroque period, but also during Enlightenment, the Minims were closely connected with scientific and educational literature and preacher activities. In modern history acted in their lines a lot of famous philosophers, theologists, mathematicians, musicians but also preachers, poets, linguists and historians.

Key words: Baroque period, Minim's Order, 17th–18th Century, preachership, scientific work

Úvod

Po celou barokní dobu, ale i za osvícenství byli pauláni úzce spjati s vědeckou, vzdělávací, literární a kazatelskou činností. V novověkých dějinách v jejich řadách působila celá řada vynikajících filozofů, teologů, matematiků, hudebních teoretiků, ale také kazatelů, básníků, jazykovědců a historiků. Shodují se na tom všichni autoři, kteří se dosud dějinám řádu či jednotlivým konventům německo-české provincie věnovali. Avšak podrobnější pohled na intelektuální činnost a díla paulánských řeholníků je dosud spíše výjimečnou záležitostí.[1]

Kazatelství

Barokní kazatelství církevních řádů si zasluhuje zvláštní pozornost. Otevírá jednu z důležitých cest k poznání mentality barokního člověka – kazatele i jeho posluchače.[2] Základním účelem této činnosti je poučování posluchačů, případně čtenářů, formování jejich ideologických a mravních zásad a názorů. Nedělní a sváteční kázaní přímo ovlivňovala myšlení i skutky celých generací a spoluvytvářela žebříček hodnot barokního člověka. Kazatel ve svých argumentacích vycházel ze studia teologických, filozofických a literárních pramenů, ale i z vlastních prožitků a zkušeností. K srozumitelnosti jejich podání využíval nejrůznějších metafor, metonymií, řečnických otázek a dalších rétorických prostředků. V obecném povědomí bývá téměř přehlížen rozdíl mezi termínem homilie, označujícím výklad zpravidla biblického textu, a kázání, kterým rozumíme ostatní duchovní promluvy, které z Písma nevycházejí.[3] Řádové kazatelství v baroku často překračuje hranice intelektuální činnosti, lze v něm pozorovat také uměleckou složku. Cílem kázání byla přesvědčivost, srovnatelná s působení dramatických útvarů, komedií a tragédií. Úspěšnost kazatele byla až na výjimky těžko myslitelná bez předchozího vzdělání. Paulánští

[1] Srovnej: PAVLÍKOVÁ, M.: *Knihovna kláštera pavlánů*. Strahovská knihovna 14–15/1979/80, s. 121–145; MIHOLA, J.: *Díla paulánských řeholníků německo-česko-uherské provincie – prameny k hlubšímu poznání intelektuální činnosti řádu.* In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd (dále SPPdFMU), č. 21. Brno, Masarykova univerzita, 2006, s. 116–124.

[2] Nejnověji SLÁDEK, M. (ed.): *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a první poloviny 18. století.* Praha 2005; VÁLKA, J.: *Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996, s. 206–209.

[3] KOPECKÝ, M.: *K české barokní homiletice*. In: O barokní kultuře. Sborník statí. Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas philosophica 141, 1968, s. 61–73.

kazatelé se činili hned v počátcích obnovy německo-české provincie, tištěné promluvy ovšem pocházejí hlavně z období konce 17. století a první poloviny 18. století. Z jazykového hlediska je v produkci německo-české provincie nejvíce zastoupena němčina, méně latina. Prameny 18. století dokládají v některých konventech kromě svátečního, jubilejního nebo německého kazatele také kazatele českého.[4] České kázání se však autorovi doposud nepodařilo nalézt.

Galerii významných kazatelů německo-české provincie otevírá osobnost burgundského rodáka Adama Vernera (†1634).[5] Do pražského konventu Nejsvětějšího Salvatora vstoupil roku 1626. Věhlas si získal hlásáním Božího slova v Praze a Mnichově. Kronika německo-české provincie připomíná jeho neohrožené a horlivé vystupování v době saského vpádu:[6] *„Když kurfiřt saský vlastnil v roce 1631 město Prahu, byl on tehdy tam korektorem a kacíři mu často vyhrožovali smrtí, on však zůstával uprostřed nich neohrožený a jim řekl, že je připravený položit život za katolickou víru a náboženství.“*[7] Zatímco v konventním, původně luteránském kostele Nejsvětějšího Salvatora tehdy znovu zazněla evangelická bohoslužba v německém jazyce, našli pauláni útočiště v Klementinu, odkud byli vyhnáni jezuité. Kromě kázání pauláni také zpovídali a navštěvovali nemocné.[8]

Dalším vyhledávaným kazatelem byl Melchior Weigel (†1646), pocházející z Mnichova. Stal se prvním německým korektorem pražského konventu (1633), *„kde stejně jako v Mnichově, když kázal, kostel ani všechny lidi nepojal, mnozí museli často zůstávat na ulici před kostelními dveřmi…* [9] Poněkud překvapí, že Nicolaus Asam v kronice provincie pouze letmo připomněl Víta Faberia, spojeného především z hornofalckým Amberkem. Přitom oba byli na třináctě provinční kapitule konané ve Vídni roku 1665 zvoleni kolegy provinciála.[10] Faberius je přitom autorem pravděpodobně největšího počtu homilií a kázání vydaných tiskem mezi paulány německo-české provincie vůbec. V jeho bohatém díle nechybí například cyklus celoročních homilií, vycházejících z citátů Písma, celoroční nedělní kázání na téma křesťanských ctností a neřestí, zastupena je problematika svátostí, postu, morálně-politických apelů, věnoval se také mariánské úctě, duchovním a světským dějinám.[11] Práce jsou vydány v rodném jazyce autora – němčině, nezřídka jsou prokládány latinskými citáty teologických autorit a biblickými citáty.

K významným kazatelům provincie v 17. století náležel také první provinciál pocházející z Čech, Heřman Mayer (†1686). Podle kronikáře vranovského konventu to byl *„muž jedinečného intelektu, oddaný vědám, jeho kázání podle veřejného mínění byla k velkému užitku a pro-*

[4] Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA Brno), fond Gubernium – Církevní oddělení, sign. K 20/37 II.

[5] DURICH, V. F.: *De Originibus Templi Salvatoris et Monasterii fratrum minimorum S. F. de Paula Veteris Pragae specimen historicum* (dále jen De Originibus Templi Salvatoris). Praha 1771, s. 50–51.

[6] Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Archiv zrušených klášterů za Josefa II. (dále jen AZK), Listiny kláštera paulánů u sv. Salvátora na Starém Městě pražském, inv. č. 1933.

[7] Vědecká knihovna Olomouc, Staré tisky, sign. ST III 47, *Compendium Historicum de Origine et Restauratione Provinciae Germaniae et Bohemiae F. F. Minimorum S. Francisci de Paula, compositaae a multum Vbli. P. Nicolao Asam Minimo*. (rukopis, 17. století, nestr.), (dále jen N. ASAM, Compendium historicum), s. 36–37.

[8] TISCHER, F.: *Kostely, kláštery a duchovní správa katolická za vpádu saského v Praze 1631–1632*. Časopis katolického duchovenstva, 1936, č. 5, s. 440–454.

[9] N. ASAM, Compendium historicum, s. 52.

[10] N. ASAM, Compendium historicum, s. 64.

[11] *Seelen – Heyl, oder Vollkommener Ablass Portiuncul….* Lobrede 1674 zu Amberg. Amberg 1674; *Zwey und Fünfzig Discursus oder Predigten über die Sonntag dess gantzen Jahrs nebst einer Passion Predigt.* Nürnberg 1677, Sultzbach 1693, Würtzburg 1679; *Alphabetum Morale Politicum Selectissimarum Sententiarum.* Pragae 1698, Nürnberg 1679; *Sechs und Viertzig Discursus Oder Predigten Über alle Fayertäg dess gantzen Jahrs*; *Dreissig Discursus Oder Predigten…,*Nürnberg 1680, Würzburg 1681; *Teutscher Historien-Prediger…Der erste Theil.* Würzburg 1684; *Teutsche Concordantz der gantzen Bibel,* Ingolstadt 1685; *Evangelischer Compass für die Geistliche Steuerleute Christlicher Seelen – Schiff-fahrt*…. Nürnberg, Würtzburg 1689.

spěchu jak kazatelů, tak kohokoliv jiného….“[12] Jeho homilie byly vydány v německém jazyce ve dvou knihách.[13] Námětem k jednotlivým kázáním během církevního roku mu byla především témata vybraná z kapitol novozákonních Evangelií. Jako následováníhodné příklady připomíná ctnosti světců, teologické a morální koncepty opírá o autoritu církevních Otců. Skupinu autorem dosud nalezených paulánských homiletik uzavírají kázání Josefa Bonaventury Dantzera, pronesená v paulánském kostele Andělů Strážných ve Vídni,[14] a kázání jubilejního kazatele a vikáře amberského konventu Benedikta Langa, věnovaná sv. Josefovi, patronovi konventu, venkova, měst a škol.[15]

Vědecká a literární činnost

Tradičně jsou paulánští řeholníci spojováni s rozsáhlou vědeckou činností zasahující do mnoha oborů. Studiu jako přípravě na vědeckou práci řád věnoval náležitou pozornost. O tom svědčí zřízení generálního studia při konventu nejsvětějšího Salvatora v Praze koncem 17. století z iniciativy P. Víta Burchardta.[16] Podrobnější informace o studiu bohužel nemáme. Vydané teologické a filozofické práce dokládají, že pražský kostel Nejsvětějšího Salvatora byl svědkem četných disputací a přednášek věnovaných filozofickým a teologickým tématům. Vydané vědecké práce jsou většinou velmi rozsáhlé, na rozdíl od vydaných kázání a homilií v nich převládá latina. Mezi teologickými pracemi a vydanými disputacemi jednoznačně převažují práce zaměřené na scholastiku. Z konkrétních autorů zmiňme Václava Cantzlera, Francisca Drexlera, Rudolfa Gaislera, Balthasara Öffnera a Marca Suppaura.[17]

K paulánským vědcům, kteří se ve svém bádání zaměřili na filozofické problémy, patřil Anton Mandl. Několikrát zastával úřad korektora vranovského konventu, roku 1656 se stal provinciálem. Jeho hlavní dílo, nazvané *Templum Sophiae L. columnis constructum a R. P. Antonio Mandl ord. Minimorum S. Francisci de Paula Philosophiae ac SS. Theologie Profesore*, bylo vydáno ve Vídni roku 1662.

Zřejmě nejvýznamnějším učencem německo-české provincie v 17. století byl Joannes Lalemandet.[18] Patřil k řeholníkům, kteří pocházeli ze vzdálené ciziny, avšak většinu svého života a díla spojili s územím, na němž se nacházely konventy německo-české provincie. Rodák z Besanconu (narodil se koncem 16. st.) se společně s dalšími francouzskými a burgundskými řeholníky rozhodujícím způsobem podílel na obnovení a následném rozkvětu německo-české provincie. Vědecké práci se Lalemadet věnoval již ve své domovině. Uznání dosáhl zejména

[12] Srovnej: Konventní archiv Vranov u Brna, *Chronica Ordinis Minimorum S. Francisci de Paula Conventus Wranoviensis* (dále jen Chronica Conventus Wranoviensis), s. 108.

[13] *Favus Distillans: oder Trieffender Hönig-Seim.* München 1685; *Lumen Perpetuum, oder Ewiges Licht*. München 1686.

[14] *Die von unedlen und verwerfflichen Laqueyen – Stand zu Beschämung der hoffärtigen Welt, Von Gott erkiesene und auffgerichte Herrendiener Bruderschaft, an dero Einsetzungstag, In der Closter Kirchen deren Wohl-Ehrwürdigen PP. Paulanern auff der Wyden zu denen Heil. Schulz-Engeln bey Zahlreicher Versamblung in einer kurtzen Lobrede*. 1720.

[15] *Land-Statt und Schule Patron Sanctus Joseph… Der heilige Joseph ein Mann Mariae Uber seinem Eingebohrnen Eingefleisoten Sohn her auf Erden bestellter Vicarius oder Statt-Halter. Ordo Minimorum S. Francisci de Paula Jubilirten Predigern, und p.t, des Amberger Convents Vicario. In dero Kirchen bey S. Joseph…der Statt Amber den 19. Martii*. 1730.

[16] DURICH, V. F.: *De Originibus Templi Salvatoris,* s. 55; PAVLÍKOVÁ, M.: c. d., s. 125; ZIMMERMANN, J. N.: *Die St. Salvatorskirche mit einem Paulanerkloster*. In: Verfallene Denkmäler des frommes Sinnes oder aufgehobene Kirche, Klöster. Prag 1833, s. 27.

[17] Srov. MIHOLA, J.: c.d., s. 118-123.

[18] PELCL, F. M.: *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler IV.* Prag 1782, s. 54–58. Lalemandet je jediným paulánem, který se „vešel“ do čtyřdílných Abbildungen, naplněných vynikajícími umělci a vědci působícími v českých zemích ve středověku i v novověku.

Obr. 1. Úvodní obrázek z knihy Antona Mandla Templum Sophiae.

v oboru teologie a filozofie. Ve svém díle pokračoval v Praze, Vídni či Mnichově. Roku 1644 byl zvolen představeným provincie.[19] Ani při zvládání náročného úřadu se nehodlal vzdát radosti, kterou mu přinášelo vědecké bádání a psaní. Nad filozofickými i teologickými texty diskutoval se svými spolubratry, čímž položil základ k později zřízenému generálnímu studiu. Aniž by byl dříve veden nějakým učitelem, dosáhl úctyhodných znalostí především v oblasti scholastiky.[20] Jedním z myšlenkových proudů tzv. druhé scholastiky je také filosofie českého baroka.[21] V tomto období dominovaly Čechách, a zejména v Praze dva hlavní filozofické směry – tomismus a scotismus. Elementární rozlišení spočívá v tom, že tomismus se podle vzoru sv. Tomáše Akvinského věnoval více komentářům k Aristotelovi, zatímco scotismus vycházející z pojetí

[19] ASAM, N.: Compendium historicum, s. 47.
[20] DURICH, V. F.: *De Originibus Templi Salvatoris*, s. 51.
[21] Srovnej: BERINGER, J.: *Filozofie výchovy v době českého baroka*. Marathon, 6/2002, č. 42, s. 3–7; SOUSEDÍK, S.: *Filozofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*. Praha, 1997.

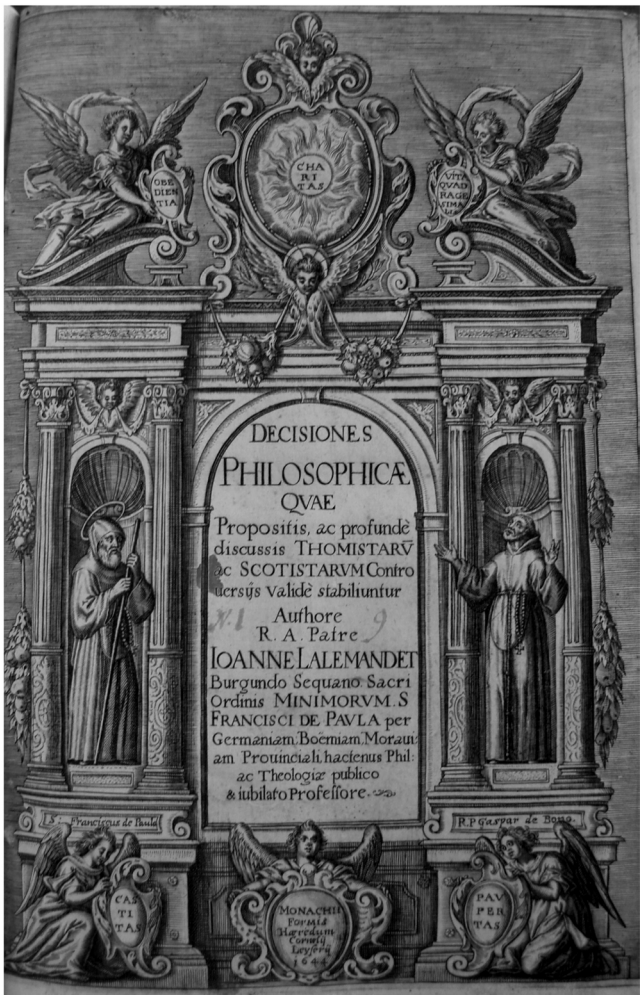

Obr. 2. Mědirytina zobrazující sv. Františka z Pauly a sv. Františka Saleského v jedné z hlavních Lalemandetových prací Decisiones Philosophicae.

Jana Dunse Scota[22] upřednostňoval Platonovo dílo. Lalemandet vědecky pracoval v době, kdy zájem o tomismus a scotismus teprve začínal stoupat. Za dobu největšího rozvoje těchto filozofických směrů můžeme považovat 18. století. Ve svých dílech se věnoval především problému filozofických rozhodnutí v kontroverzních otázkách tomášovské a scotské školy.[23] I v současné době se odborníci vracejí například k jeho diskusi o povaze počtu (De numero), kde si v rámci

[22] Johannes Duns Scotus, skotský františkán 13. st., filozof a teolog. Ve sporu o univerzália zastánce realismu. Oproti Tomáši Akvinskému považoval vůli za svobodnou a nezávislou na rozumu. Soulad mezi filozofií a teologií, který předpokládá Akvinský, považuje Scotus za nemožný. Většina teologických pravd je dosažitelná pouze vírou, vzhledem k nadpřirozenému původu je nelze filozoficky dokázat. K Scotovým základním dílům patří De primo principo, Opus Oxoniense, Opus Parisiense. Srovnej např. POSPÍŠIL, C. V.: *Základní christologické inspirace v díle Jana Duns Scota a jejich aktualita*, in: BENEŠ P. R.–HLAVÁČEK, P. (edd.): Historia Franciscana II., Kostelní Vydří 2005, s. 9–33.

[23] F. M. PELCL, *Abbildungen*, Prag 1782, s. 57–58.

disputace o kvantitě klade výchozí otázku: Je počet vskutku druhem kvantity?[24] Tato a další filozoficko matematické otázky jsou součástí pětisetstránkového spisu *Decisiones philosophicae*, vydaného roku 1644 v Mnichově, který je považován za nejlepší souhrnný přehled všech relevantních filozofických diskusí druhé scholastiky.[25] Obsáhlé výsledky svého bádání publikoval v několika dalších monumentálních svazcích, některá díla zůstala nevydaná.[26] V realizaci dalších vědeckých i duchovních cílů, nakonec ale i ve slavení mše svaté, mu zabránila dlouhodobější nemoc, na níž se podepsalo provinciálovo enormní vytížení. Lalemandet zemřel 8. října roku 1647 v Praze a byl pochován do krypty konventního kostela Nejsvětějšího Salvatora.

Pozornost pauláni věnovali také historii. Tištěné podoby se však dočkaly pouze stručné dějiny německo-české provincie a konventu Nejsvětějšího Salvatora v dílku jazykovědce Václava Fortunáta Durycha, o němž bude pojednáno později, v souvislosti s touto osobností. Přestože úřad kronikáře konventu patřil v německo-české provincii k tradičním funkcím, do dnešních dnů se zachovala pravděpodobně pouze kronika vranovského konventu. Její autor, Hyppolit Svoboda, v předmluvě naznačil nejen motivaci k vedení kroniky, ale i vztah řádu k vlastním dějinám: „*...Abychom zkoumali založení našich konventů, jejich původ, vývoj, stav a změny, abychom bedlivě prostudovali původní lesk našeho řádu,...abychom referovali i o slavných činech řeholníků*

[24] Srv. DVOŘÁK, P.: *Číslo ve druhé scholastice*. http://agora.metaphysica.skaut.org/cislo.htm; dále KARFÍKOVÁ, L. –ŠÍR, Z.: *Číslo a jeho symbolika od antiky po renesanci*. Sborník z kolokvia Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2003.

[25] Celý název díla zní: *Decisiones Philosophicae: In Quibus Late Proponuntur, Ac, Discuntiuntur praesertim occurentes Contraversiae inter Thomistas, Ac Scotistas, De quibus in utramque partem ventilatis fertur iudicium, saepiusque neutra harum Sectarum arridet, sed nova adducitur, ac valide stabilitur, prius destructis communium opinionum fundamentis. Pars prima Seu Logica. (Filozofická rozhodnutí, v nichž jsou široce předkládány a diskutovány kontroverzní otázky, především ty, které vyvolávají rozpory mezi tomisty a scotisty. O těch, směřujících na obě strany, se vyslovuje soud, a častěji nevyhovuje ani jedna z těch sekt, ale jsou přidávána nová řešení a upevňována tím, že se nejprve poruší základy společných názorů. Část první, čili Logika.)* Monachii 1644.

[26] *Disputationes Physicae De Corpore naturali, eiusque speciebus: In Quibus Exacte Discuntiuntur Difficultates ad octo libros auscultationis, de Coelis, Elementis, Ortu, ac Interitu ens, anima spectantes, praesertim vero, quae occurrunt Contraversae in schola Thomistarum, Scotistarum, Et Nominalium, De quibus in utramquae partem ventilatis ab Authore fertur Iudicum, aliisque impugnatis probabilior opinio seligitur, nonnunquam vero nova ponitur, ac stabilitur. Pars secunda, Seu Physica. (Diskuze o fyzice – O přirozeném těle a jaké jsou jeho druhy. V těchto diskuzích se probírají složité otázky k osmi knihám o vyšetřování, o Nebi, Částicích, Vzniku a Zániku jsoucna a ty, které se týkají duše, především ty otázky, které jsou sporné pro školu tomistů a scotistů a pro školu nominální. O nich, směřujících na obě strany, autor vyslovuje soud a popírá i jiné a následně je vybráno pravděpodobné řešení, někdy je i vysloveno řešení nové a potvrzeno. Část druhá, čili Fyzika)* Monachii 1644; *Disputationes Metaphysicae De Ente Metaphysico: In Quibus Exacte Discuntiuntur Difficultates ad ens, eius attributa spectantes, praesertim vero, quae occurrunt Contraversae in schola. Thomistarum, Scotistarum, Et Nominalium, De quibus in utramquae partem ventilatis ab Authore fertur Iudicum, aliisque impugnatis prohabilior opinio seligitur, nonnunquam vero nova proponitur, ac stabilitur. Pars 3 Seu Metaphysica. (Metafyzické diskuze – O metafyzickém jsoucnu. V těchto diskuzích se přímo probírají obtížné otázky týkající se jsoucna a ty, které se zaobírají jeho atributy, především ty otázky, které jsou sporné mezi školami tomistů, scotistů a školou nominální. O nich, směřujících na obě strany, autor vyslovuje soud a popírá i jiné a následně je vybráno pravděpodobné řešení, někdy je i vysloveno řešení nové a potvrzeno. Část třetí čili Metafyzika)* Monachii 1645; *Cursus Philosophicus. Complectens lateque discutiens controversias omnes a Logicis, Physicis, Mataphysicisque agitari Solitas, praesertim quae Thomisticae, Scoticae et Nominalium Scholis Sudorem cient. De quibus in utramque partem ventilatis ab Autore fertur Judicium, aliisque impugnatis prohabilior opinio seligitur, nonnunquam vero nova proponitur ac stabilitur. (Filozofický kurz. Obsahuje ze široka rozebrané všechny kontroverzní otázky z logiky, fyziky a metafyziky, o které se obvykle přeme, obzvláště ty, nad kterými se trápily školy tomášovská, scotská a nominální. O nich, směřujících na obě strany, autor vyslovuje soud a popírá i jiné a následně je vybráno pravděpodobné řešení, někdy je i vysloveno řešení nové a potvrzeno).*1656.; *Cursus theologici. I. de Deo uno, II. de Deo trino. (Teologický kurz. I. O jediném Bohu, II. O trojjediném Bohu.)* Lugduni 1656.Některé Lalemandetovy spisy se nedočkaly vydání, např. rukopisy *de Angelis*; *de Incarnatione*; *Examen cursus philosophici*; *Elucidationes in Institutiones Iuris civilis*; *Institutum Iuris canonici* aj.

i nepřetržité posloupnosti představených…, aby i naše milé potomstvo mělo památku na úctyhodnou minulost, aby v ní jako v zrcadle vidělo prastarou slávu řádu, aby si vážilo dobročinnosti dárců, aby vidělo ctnostné skutky svých předchůdců a bylo povzbuzováno k podobným činům."[27]

Na shromažďování materiálů k historickým pojednáním se podílelo více řeholníků. Jedním z nich byl také Sigismund Hantschken z Moravy, který působil jako kazatel, učitel noviců, ve svých pracích se zabýval mariánskou tématikou a *„mnoho času věnoval na shromáždění informací pro dějiny provincie"*[28]

Další důležitou skupinu paulánských prací historicko-literárního charakteru představují dějiny poutních míst a soupisy zázračných uzdravení. Zmiňme zde alespoň některá díla vztahující se ke slavnému mariánskému poutnímu místu Vranov u Brna. Průkopníkem těchto prací se stal korektor vranovského konventu Franciscus Talbert, učitel teologie a filosofie pocházející z Burgundska.[29] Jeho kniha *Wranovium seu Aula Virginis, hoc est miracula,* vydaná ve Vídni roku 1652 a věnovaná knížeti Karlu Eusebiovi z Liechtensteina, se stala základním východiskem všem následujícím autorům, kteří se věnovali dějinám marinského poutního místa Vranov u Brna.[30] Koncem 17. století na Talberta navázal několikanásobný korektor vranovského konventu a provinciál, Vitus Burchardt. Ve své knize *Rubus incombustus*, vydané roku 1691, doplnil známé skutečnosti o nové zázraky a rozsáhlou modlitební část. Do třetice se vranovské dějiny a zázraky dočkaly tištěné podoby určené početným zástupům poutníků vydáním spisu anonymního autora nazvaného *Aula Dominae Wranovii* v jubilejním roce 1740. Tehdy se na Vranově slavilo pětisté výročí od prvního zázraku, který se zde stal na přímluvu Panny Marie roku 1240. Podobné spisy vznikaly i na dalších poutních místech spravovaných paulány.[31] Ve vztahu k Vranovu u Brna je třeba zmínit spisek představeného německo-české provincie Joannese Nicolause Fagia *Speculum vigilantium, memoria dormientum*, vydaný v Praze roku 1640. Kromě latinských mortuálních veršů uspořádaných podle struktury denního officia oslavuje zakladatele vranovského konventu Maxmiliána z Liechtensteina a je jediným dokladem existence bratrstva památky věrných zemřelých, které zde působilo.[32]

Velkému zájmu paulánských autorů se těšila pochopitelně osobnost zakladatele řádu. Životopisné práce byly většinou obohaceny o soupisy zázraků, ke kterým došlo na přímluvu sv. Františka z Pauly, v některých případech byla tato díla doplněna také o terciářskou řeholi. Česky byl ve sledovaném období vydán pouze jediný světců životopis, nejednalo se však o práci původní. Georgius Strnad totiž českým čtenářům pouze zprostředkoval dílo Francouze Claude du Viviera.[33]

Nejrůznější intelektuální činnost je spojována s mnoha dalšími řeholníky. Jako znalec teologie, případně i výborný kazatel je v pramenech často charakterizován aktuální představený kon-

[27] Chronica Conventus Wranoviensis, s. 1.

[28] DURICH, V. F.: De Originibus Templi Salvatoris, s. 53.

[29] Srov. Chronica Conventus Wranoviensis, s. 86.

[30] Podrobně se rozboru díla věnuje KALISTA, Z.: *Česká barokní pouť*. Žďár nad Sázavou 2001, s. 98–101.

[31] Srovnej např.: *Arca Domini de Domo Obededom in civitatem David cum gaudio translata… Id est: Beatisssima Virgo Maria Thaumaturga Neo-Packensis in locum pristinum Conventus F.F. Ordinis Minimorum S. Francisci de Paula honorifice delata*. Brunae 1721. (Mn XIV. b. 133, přív. 34), vztahující se k dalšímu slavnu mariánskému místu v Nové Pace.

[32] MAŇAS, V.–ORLITA, Z.–POTŮČKOVÁ, M. (edd.): *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy.* Olomouc, Muzeum umění 2010, s. 109–110.

[33] *S. Franciscus de Paula, Thaumaturgus. Von H. Leben, Tugendsamen Wandel und grossen Wunderwercken dess Patriarchen S. Francisci de Paula, vydané například v Mnichově roku 1631.* Název Strnadovy publikace zní: *Charitas. Přediwný Žiwot Obcowánj a přesstiastné Sskonánj Neypodiwněgssjho Pachatele Zazraků Neyswětěgssjho Otce Frantisska Paulánského*…W Starém Městě Pražském 1684.

ventu nebo provincie. Avšak ne každá práce, současníky označovaná jako kvalitní, se dočkala tištěné podoby.[34]

Vynikajícími učenci disponoval řád také v době osvícenství a v počátcích národního obrození. Nejvýše stojí vědecké dílo Václava Fortunáta Durycha (1735–1802) zakladatele slavistiky[35] a jeho žáka a spolupracovníka Františka Faustina Procházky (1749–1809).[36] Turnovský rodák, původním jménem Václav Michal Durych, se svým vědeckým dílem, časově spadajícím do osvícenské doby nebo také do počátků českého národního obrození, zařadil mezi paulánské učence, jejichž význam dalekosáhle překročil hranice řádu. Obecně je uznáván a připomínán jeho podíl na vzniku vědeckého oboru slavistiky.[37] Svůj vztah ke vzdělání a vědě získal již při studiu na piaristickém gymnáziu v Kosmonosích u Mladé Boleslavi. Materiální zabezpečení rodiny nebylo zpočátku špatné, jak zjednodušeně uvádí starší literatura. Zhoršilo se však po smrti Durychova otce v polovině roku 1750.[38] Jako východisko z nesnadné situace se pro matku s dvěma dětmi, zatíženou dluhy, nabízel Michalův vstup do řádu, zejména když o duchovní oblast projevoval zájem.[39] Do paulánského řádu vstoupil v září roku 1751, stal se novicem tachovského konventu Čtrnácti svatých pomocníků. Roku 1758 přijal svátost kněžství a sloužil svoji první mši. Durychův život a působení spadá do období, které bylo přímo naplněno zásadními politickými, církevními a kulturními proměnami, spojenými s vládou osvícenských panovníků. Ty se nakonec nepříznivě dotkly také řádu, k němuž upřímně přilnul.[40] V rámci německo-české provincie je jeho činnost nejvíce spjata s konventy v Praze, Mnichově a Vídni, podobně jako tomu bylo v předchozím století u Lalemandeta. Tento fakt dokládá, že právě uvedené tři konventy byly hlavními intelektuálními centry řádu. Ihned po svém přeložení do Mnichova roku 1765 se Durych začal věnovat přednášení teologie a hebrejštiny svým spolubratrům a také členům řádu minoritů. Pobyt v Mnichově, zejména studium ve dvorské knihovně, bylo rozhodujícím impulsem k tomu, že se ve své vědecké práci rozhodl pro opomíjená slovanská studia.[41] Slavistika, u jejíhož zrodu Durych stál, v sobě jako věda zahrnovala otázky a problémy týkající se Slovanstva po stránce jazykové, národopisné, archeologické a historické, literární a náboženské.

Roku 1767 se Durych vrátil z Mnichova zpátky do Prahy. Jeho znalosti zde našly široké uplatnění, zejména poté, co byl roku 1773 zrušen řád jezuitů. Mohl se také věnovat slovanskému bádání, materiálů byl dostatek. Seznámil se a spoupracoval s největšími vzdělanci této

[34] Např. práce Augustina Khinla, který prý učeností vynikal nad své druhy: *O milosti gordský uzel* (traktát); *Theologie morální*. Srovnej: Chronica Conventus Wranoviensis, s. 161.

[35] Dosud nejrozsáhleji se osobnosti V. F. Durycha a jeho dílu věnuje sborník vydaný u příležitosti 150. výročí Durychova úmrtí. Srov. DLOUHÝ, J. (ed.): *Václav Fortunát Durych*. Turnov 1952; dále KOČÍ, J.: *Václav Fortunát Durych*. Slovanský přehled 58, 1972, s. 257–265, BENEŠ, J.: *Ač zemřeli, ještě mluví. Medailony českých katolických vlasteneckých kněží.* Praha, Česká katolická charita 1964, s. 103–112.

[36] HANUŠ, J.: *František Faustin Procházka*. *Český buditel a literární historik.* Praha 1915; *Kněží katoličtí o písemnictví novočeské zasloužili (s podobiznami),* svazek I. Praha 1890, s. 57–69.

[37] ČERNÝ, J. M.: *Fortunát Durych. První slávista český. Nástin životopisný.* V Turnově 1890. Dále: BECHYŇOVÁ, V.: *Václav Fortunát Durych a jeho Bibliotheca Slavica.* In: Štúdie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19. storočia. Bratislava, Veda 1978, s. 145–184.

[38] KOČÍ, J.: c. d., s. 258–259.

[39] Srv. ČERNÝ, J. M.: c. d., s. 4–6.

[40] Josef Kočí ve své výše citované studii nabízí odlišný názor, o kterém se však autor domnívá, že je výrazně ovlivněn dobou, v níž vznikal. Kočí uvádí, že: „Náboženské otázky nehrály v jeho (Durychově) životě žádnou důležitější úlohu. Durych prostě nebyl hlouběji nábožensky založen a jeho náboženský postoj byl věcí spíše zvyku.“ Kočí to tvrdí na základě toho, že se Durych podle něj výrazně neprofiloval jako zastánce tradičního katolicismu v době, kdy se náboženství dostávalo do ideologického střetu s osvícenstvím. Srovnej: KOČÍ, J.: c. d., s. 260.

[41] SCHAMSULA, W.: *V. F. Durich in München. Zur Geschichte der tschechischen Slavistik im 18. Jahrhundert.* Die Welt der Slawen 10, 1963, Wiesbaden, s. 186–202.

doby, k nimž náležel Adaugt Voigt nebo Josef Dobrovský.[42] S „modrým abbé" spojovalo spíše bázlivého, málo průbojného a introvertního Durycha přátelství, vzájemný respekt a především zájem o slavistickou vědu, byť se obě osobnosti v mnohém odlišovaly.[43] Durychův vliv na nejznámějšího českého obrozence byl natolik velký, že někteří odborníci konstatovali: „*Kdyby nebylo Durycha, nebylo by Dobrovského*." Se svými přáteli i kolegy z odborných kruhů vedl Durych obsáhlou korespondenci, která je společně se zachovanými rukopisy důležitým pramen k poznání Durychova života, díla i poměrů doby, v níž vznikala.[44] Durychovu vědecké dílo v oblasti slavistiky otevřel spis *De Slavo-bohemice sacris codicis versione dissertatio.*[45] Jak dokládá ocelorit zobrazující ve spisku Cyrila a Metodějě a cyrilici, spojil Durych od počátku svoji práci s cyrilometodějskou myšlenkou a počátky národních dějin, což bylo v době pokročilé germanizace ojedinělým počinem. V dnešní době může působit zajímavě Durychem zdůrazňovaná myšlenka, že k obnovení a zachování čitoty slovanského jazyka je nejvhodnější „písmo cyrilské", základ dnešní azbuky.

Slavistická studia byla přerušována povinnostmi v řádu, ale především úkolem od pražského arcibiskupa Příchovského, který letech 1778–1780 Durycha společně s jeho žákem a rovněž paulánem Františkem Faustinem Procházkou pověřil překladem Bible do českého jazyka. Znovu se Durych naplno začal věnovat slavistice počátkem 80. let. Bádal především ve fondech „královské knihovny", kde mu velmi vycházel vstříc její ředitel Karel Ungar, staroboleslavský kanovník. Další pokračování v díle zkomplikovala josefínská sekularizace klášterů. Zrušením paulánského kláštera Nejsvětějšího Salvatora přišel Durych o své pražské zázemí. Přechodný pobyt v klášteře křižovníků situaci neřešil. Aby mohl prokračovat ve své činnosti, přesunul se Durych v létě roku 1785 do vídeňského kláštera, který jako jeden z mála paulánských domů německo-české provincie hlavní vlnu rušení klášterů v 80. letech přežil, byť s nezbytnými redukcemi. Dvorská knihovna nabízela rozsáhlé studijní možnosti. Výsledky svého několikaletého bádání shrnul Durych nejprve v „přehledu", vydaném tiskem ve Vídni roku 1793. Dva roky poté spatřila světlo světa jeho zásadní práce věnovaná slovanské literatuře, nazvaná *Bibliotheca slavica antiquissimae dialecti communis et ecclesiasticae universae Slavorum gentis*.[46] Durych ji dedikoval pražské Společnosti nauk. V kontextu doby, ve které toto i jiná Durychova díla zabývající se slavistikou vznikala, může působit překvapivě fakt, že je v nich cítit silně protiosvícenské stanovisko.[47] Nutno podotknout, že rozsáhé dílo Fortunáta Durycha by nebylo realizovatelné nejen bez morálního uznání učených kruhů, ale také bez řady vstřícných pomocníků, k nimž náleželi např. Štěpán Novakovič, nakladatel Bibliotéky slovanské, arcibiskup a metropolita karlovecký Štěpán Stratimirovič z Kulpína, zahřebský profesor a později také farář Adam Bariderič, v neposlední řadě moravský historiograf Petr Cerroni. Všichni tito a mnozí další byli

[42] PASTRNEK, F.: *O počátcích slovanské filologie v Čechách, zvláště o Fortunátu Durychovi a jeho poměru k Dobrovskému.* In: Časopis českého muzea 70, 1896, s. 67–80. Dále srovnej: HLAVAČKA, M.: *Josef Dobrovský a jeho doba aneb proměny doby a Dobrovského limity.* In: VAVŘÍNEK, V.–GLADKOVA, H.–SKWARSKA, K. (edd.): Josef Dobrovský: fundator Studiorum slavicorum. Praha, Slovanský ústav AV ČR 2004, s. 22–31.

[43] *Sbírka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Skupina druhá: Korespondence a cizojazyčné prameny, číslo 2. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Fortunata Durycha z let 1778–1800.* Praha 1895.

[44] KŘIVSKÝ, P.: *Václav Fortunát Durych (1735–1802). Literární pozůstalost.* Praha 1978.

[45] Česky: Rozprava o česko-slovanském překladu sv. písma.

[46] V překladu: Bibliotéka slovanská nejstaršího nářečí společného i církevního veškerého národa slovanského. Jednotlivé kapitoly všech pěti svazků uvádí: ČERNÝ, J. M.: c. d., s. 27–29. Dále srovnej: KUDĚLKA, M.–ŠIMEČEK, Z. –VEČERKA, R.: *Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století.* Praha, Historický ústav 1995, s. 145–158, 300.

[47] *Literatura česká devatenáctého století. Díl I. Od josefinského obrození až po českou modernu.* Praha, Laichter 1911, s. 152.

Durychovi nápomocni ve shromažďování a vyhledávání materiálů a zjišťování nejrůznějších potřebných informací.

Durychovo vědecké dílo je rozsáhlé a zdaleka ne monotematické.[48] Kromě zanícení pro slavistiku věnoval se i dalším badatelským zájmům. Ještě za svého působení v pražském konventu napsal a roku 1771 vydal historickou studii *De Originibus Templi Salvatoris et Monasterii fratrum minimorum S. F. de Paula Veteris Pragae specimen historicum*, dedikovanou Panně Marii. Přiblížil v ní nejen dějiny „domácího" konventu, ale s využitím materiálů konventního archivu a knihovny dal možnost nahlédnout do počátků řádu ve střední Evropě a k práci přiložil i některé významné prameny.

Za ironii osudu je možné považovat to, že tento paulán s širokým vědeckým záběrem nakonec ztratil i zázemí vídeňského konventu, který byl roku 1796 zrušen. Nezbylo mu než se vrátit do chudých poměrů rodného Turnova, kde dožíval s roční penzí přidělenou řeholníkům zrušených klášterů ve výši tři sta zlatých. Ani stísněné poměry Durycha nezlomily, a dokud mu to zdraví dovolilo, pokračoval na svém vědeckém díle a v rámci možností vypomáhal také v duchovní službě. Zemřel v Turnově 31. srpna roku 1802, poté co byl dva roky předtím raněn mrtvicí a upoután na lůžko.[49]

Žák a řádový spolubratr Václava Fortunáta Durycha, František Faustýn Procházka, se svým dílem rovněž zařadil mezi nejvýznamnější intelektuály žijící a působicí v německo-české provincii. Stejně jako jeho učitel je František Faustýn Procházka vnímán jako jedna z významných osobností, které se svým dílem a činností podílely na českém národním obrození.[50]

Rodák z Nové Paky vstoupil do paulánského řádu roku 1767, po studiu filozofie v Praze. Řádový noviciát prožil na slavném mariánském poutním místě Vranov u Brna, kde v říjnu roku 1768 složil slavné sliby. Během čtyř let strávených na Vranově se také věnoval řádovému studiu filozofie a teologie.[51] Od roku 1772, kdy byl vysvěcen na kněze, působil v klášteře Nejsvětějšího Salvatora na Starém Městě v Praze.[52] Jeho hlavním zaměstnáním v konventu byl úřad kazatele. Od svého vstupu do řádu se s velkým zájmem věnoval literární vědě. Jeho prvotinou byla latinská báseň složená k jubileu spolubratra P. Arnošta Ingunebera.[53]

Nejčastěji bývá Procházka spojován s dílem, na kterém se podílel po boku svého dřívějšího učitele. Jejich společný překlad Písma svatého do češtiny lze právem označit za jeden z nejcennějších počinů doby národního obrození. Sám Procházka označil překlad Písma jako „*těžkou a mnohováženou práci a beze všeho odporu nejdůležitější pod nebem věc.*"[54] Práce, která je svědectvím velkého vlastenectví i zbožnosti obou paulánů, se dočkala patřičné odezvy a během dvou a půl desetiletí byla čtyřikrát vydána. Důležitou součástí každého z vydání byla Procházkova předmluva, akcentující vždy něco jiného. Základem, z kterého autoři překladu vycházeli, byla bible Svatováclavská z roku 1715, tu slovo od slova srovnávali s prvním latinským překladem Bible – Vulgátou.[55] Monumentální dílo by zejména v úzkém časovém prostoru nebylo

[48] DURYCHOVÁ, M.: *Vědecká činnost Václava Fortunáta Durycha.* In: DLOUHÝ, J. (ed.): Václav Fortunát Durych. Turnov 1952, s. 17–45.

[49] Srovnej: HOLEČEK, F. J.: *Bicentenari o della Morte del Padre Venceslao Fortunato Durych, O. M. (1735–1802).* Bollettino ufficiale dell Ordino dei Minimi, 4/2000, Roma 2000, s. 468–473

[50] BENEŠ, J.: c. d., s. 113–121.

[51] BERÁNEK, V.: Vranov u Brna. Historie a památky. Vranov u Brna 1940, s. 90–91.

[52] NA Praha, fond AZK, inv. č. 2762, (Spisy kláštera pavlánů u sv. Salvátora na Starém Městě pražském), katolog provincie k roku 1771, fol. 121.

[53] Monumentum Rev. P. Ernisto Inguneber Ord. Min. S. Francisci de Paula.

[54] *Literatura česká devatenáctého století. Díl I. Od josefinského obrození až po českou modernu.* Praha, Laichter 1911, s. 380.

[55] *Kněží katoličtí o písemnictví novočeské zasloužilí (s podobiznami).* Svazek I. Praha 1890, s. 57–69.

zvládnutelné, nebýt vynikající Procházkovy i Durychovy znalosti hebrejštiny a řečtiny, spojené s mravenčí prací při komparaci textů. Nový zákon byl vydán po dvouleté usilovné práci roku 1778 pod názvem *Nový zákon Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista podle starého obecného latinského tekstu opět s obzvláštní pilností přehlédnutý, poopravený a vnově vydaný*. Překlad obsahuje také jakousi metodickou pomůcku – návod s jedenatřiceti pravidly k výkladu Starého zákona, dále s rejstříkem „mravných průpovědí biblických" a výtahem katolické věrouky s odkazy na příslušná místa v Bibli. K velkému zájmu obyvatel českých zemí přispěla i dost nízká cena 2 zlaté a 15 krejcarů.[56] V dalších vydáních se Procházkova a Durychova Bible dočkala některých změn a jiných obohacení. Součástí vydání z roku 1786 byla např. mapa Svaté země. V úvodu tohoto vydání Procházka odsoudil náboženskou nesnášenlivost a kriticky se vyslovil k některým náboženským otázkám. Zřetelně se též hlásil k racionalistickému výkladu Písma. Na rozdíl od prvního vydání se tentokrát základem pro komparaci stala Bible kralická. Zásadnějšího přepracování, tentokrát především v Procházkově režii, se dočkalo třetí vydání z roku 1804, poté co předchozí bylo zcela rozebráno. Z Procházkových úvodů k překladům Písma je patrné, že na rozdíl od Durycha byl upřímným josefinistou. Na druhé straně si byl vědom možných nebezpečí úpadku osvícenských ideálů společnosti do náboženské indiferentnosti. Právě „kniha knih" v dokonalém českém rouše tomu měla zabránit.[57]

Obr. 3. František Faustýn Procházka – žák Václava Fortunáta Durycha.

[56] První novočeská Bible se dočkala příznivé kritiky také za strany odborných kruhů. Srv. Dobrovského „recenzi" v Böhmische und mährische Literatur auf das Jahr 1780, kde m. j. prohlásil, že „*čistota řeči, která v knize této vládne, jest přiměřena důstojnosti slova Božího."*

[57] *Literatura česká devatenáctého století. Díl I. Od josefinského obrození až po českou modernu.* Praha, Laichter 1911, s. 382–383.

Po práci na překladu Bible se Procházka věnoval hlavně českému písemnictví a dějinám české vzdělanosti. K tomu měl ostatně blízko, neboť po zrušení pražského kláštera zůstal sice světským knězem, ale zároveň od roku 1786 působil jako ředitel pražských gymnázií, od roku 1807 dokonce zastával funkce ředitele všech českých gymnázií a ředitele pražské Univerzitní knihovny. Jeho nejznámějším dílem v této oblasti se stala práce *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius*,[58] vydaná roku 1782. Jak bylo mezi učenci této doby obvyklé, vydával svá díla také Procházka v německém nebo latinském jazyce. Patrně vědom si toho, že většině českých čtenářů zůstanou nedostupná, vyvinul v následujících letech úsilí o vydávání starších českých spisů. Větší úspěch přineslo především vydávání „*nejlepších knih českých, od učených předkův buď vůbec vydané buď toliko sepsané, aby tu škodu, kterouž jednak záhubnosť časů, jednak horlivost bez umění někdejších missionářův v Čechách a v Moravě způsobila, vynahradili*.“[59]

Závěr

Řád nejmenších bratří svatého Františka z Pauly vyvinul ve střední Evropě barokní doby rozsáhlou činnost. Konventy obnovené a rozšířené německo-české provincie významně přispěly nejen k úspěchu pobělohorské rekatolizace, ale i k dalšímu rozvoji náboženského života, vědy, vzdělání a kultury. Zvláštní pozornost byla v řádu věnována kazatelské činnosti. Mnohá kázání a homilie se dočkaly knižní podoby. Paulánští řeholníci byli činní také na poli vědy. Za nejvýznamnějšího učence působícího v německo-české provincii v 17. století je považován filozof a teolog Jean Lalemandet. S nástupem osvícenství vyvrcholil přínos řádu na poli vědy díky rozsáhlému a vynikajícímu dílu jazykovědců Václava Fortunáta Durycha a jeho žáka Františka Faustina Procházky.

Summary

About the preaching, literary and scientific work of the order of the Minims in the German-Czech provinces in the 17th and 18th century

The Order of the Minims of Saint Francis of Paola generated extensive activity in Central Europe during the Baroque period. Convents of the German-Czech province contributed massively not only to the success of the post-White Mountain re-catholicisation but also to the further development of religious life, education and culture. In the Order close attention was paid to preaching. Many sermons and homilies were published in a book form. The Minim friars were also active in the scientific field. Philosopher and theologian Jean Lalemandet is considered to be the most significant scholar working in the German-Czech province in the 17th century. With the onset of the Age of Enlightenment the contribution of the Order in the scientific field reached its peak thanks to the extensive and exceptional work of the linguists Václav Fotunát Durych and his pupil František Faustin Procházka. An important contribution to the history of the Order of the Minims is made in Durych´s brief treatise on the history of the German-Czech province and the history of the Prague Convent of St Salvator where he lived and worked. This work draws upon the chronicle of the German-Czech province from the 17th century written by a Bavarian Minim Nicolaus Asam.

[58] Česky: Chronologický komentář o světských a svobodných uměních na Moravě. Toto dílo bylo se stalo první rukověti nabízející přehled vývoje písemnictví v Čechách a na Moravě.

[58] *Kněží katoličtí o písemnictví novočeské zasloužili (s podobiznami).* Svazek I. Praha 1890, s. 65.